

Research Article

Review and Analysis of the Thirty Chapters of the Holy Quran; Based on the Basics of the Science of Proportionality

Zahra Khalkhali¹, Hossein Moradi-Zanjani^{2*}, Mohammad Hossein Saini², Farhad Idrisi³

Abstract

Although all the surahs of the Qur'an are in a confined order and in accordance with the protected tablet, they are in harmony with each other, harmonious and harmonious, but the surahs of part thirty (from Nas to Naba) have a more pronounced order and proportion in the opening and closing phrases, so that in quality Receiving and reading the audience is very effective. Therefore, reflecting on the heavenly relationship of these suras with each other is of special importance in the promotion and exaltation of man. This article has been done with reference to library sources and descriptive-analytical method and in it, while pointing to the opinions of thinkers who believe in the proportionality between suras, new aspects of proportion and harmony between the 30 chapters of the Holy Quran with regard to The interpretive opinions of the researchers have been discovered and explained. The results of research show that the relevance and relationship between these suras includes such things as: introduction, introduction and conclusion, completion and completion, concept and example, function and continuation, reason and argument, summary and detail, example and example, symmetry and fraternity. And in general, it is manifested on both verbal and semantic levels.

Keywords: Quran, Proportion, assonance, Part 30

-
1. 1. Doctoral student of Department of Quranic and Hadith Sciences, Islamic Azad University, Zanjan Branch, Zanjan, Iran
 2. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Islamic Azad University, Zanjan Branch, Zanjan, Iran
 3. Associate Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Islamic Azad University, Zanjan Branch, Zanjan, Iran

Correspondence Author: Hossein Moradi-Zanjani

Email: hmoradiz@yahoo.com

DOI: [10.30495/QSF.2022.1911086.2311](https://doi.org/10.30495/QSF.2022.1911086.2311)

Receive Date: 01.10.2020

Accept Date: 20.12.2022

بررسی سوره‌های برگزیده جزء سی‌ام قرآن کریم (عم جزء)؛ بر اساس مبانی علم مناسبت

زهره خلخالی^۱، حسین مرادی‌زنجانی^{۲*}، محمدحسین صاینی^۲، فرهاد ادریسی^۳

چکیده

هرچند همه سوره‌های قرآن در چپنشی توقیفی و مطابق با لوح محفوظ با یکدیگر متناسب، هم‌آوا و هماهنگ هستند، اما سوره‌های جزء سی (از ناس تا نبأ)، نظم و تناسب چشم‌گیرتری در عبارات آغازین و پایانی دارند، به طوری که در کیفیت دریافت و خوانش مخاطبان، بسیار تأثیرگذار است. از این‌رو، تأمل در ارتباط آسمانی این سوره‌ها با یکدیگر، در ارتقاء و تعالی انسان اهمیت ویژه‌ای دارد. این مقاله با استناد به منابع کتابخانه‌ای و روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است و در آن، ضمن اشاره به آراء اندیشمندان که به تناسب موجود میان سوره معتقدند، جنبه‌های نوینی از تناسب و هم‌آوایی میان سوره‌های برگزیده جزء ۳۰ قرآن کریم با عنایت به نظرات تفسیری محققان، کشف و تبیین شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تناسب و ارتباط میان این سوره‌ها شامل مواردی چون: مقدمه، ذی‌المقدمه و نتیجه، تکمله و تتمه، مفهوم و مصداق، تابع و ادامه، دلیل و استدلال، اجمال و تفصیل، مثال و نمونه، قرینه و برادرخواندگی است و به طور کلی، در دو سطح لفظی و معنایی نمود می‌یابد.

واژگان کلیدی: قرآن، تناسب، هم‌آوایی، جزء سی، عم جزء

۱. دانشجوی دکتری گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران

۳. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران

ایمیل: hmoradiz@yahoo.com

نویسنده مسئول: حسین مرادی‌زنجانی

مقدمه و بیان مسئله

بررسی سابقه کتابت قرآن نشان می‌دهد که حضرت محمد (ص) از همان ابتدای نزول آیه‌ها، افزون بر وظیفه ابلاغ، مأمور به تنظیم و گردآوری آیات و سوره‌ها به روشی کاملاً تعلیمی و سامانمند بودند که اجرای این امر با نظارت شخص ایشان و به دست گروهی مشخص از کاتبان وحی انجام شده است. قرآن دارای سی جزء است و در آن، موضوعات گوناگون انسان‌ساز مطرح شده است که در تعیین راه جویندگان حقیقت، نقشی اساسی دارد. قرآن کلام خداوند و از معجزات پیامبر اسلام است و یکی از دلایل بی‌مانندی آن، شیوه بلاغت و فصاحت به کار گرفته شده در این اثر آسمانی است. خداوند ورای ظرایف زبان بشری، نکاتی را در قرآن گنجانیده است که بررسی آن، اعجاز بیانی و کلامی اثر مذکور را آشکار می‌کند. تناسب و هم‌آیی میان سوره‌ها و آیه‌ها از جمله مصداق‌های برجسته ابعاد بلاغی قرآن است که البته، مخالفان و موافقانی دارد. برخی بر پایه این پیش‌فرض که میان همه سوره‌ها و برخی آیات قرآن، نوعی اتصال و پیوستگی معنایی و لفظی وجود دارد، تفسیرهایی از قرآن ارائه داده‌اند و برخی دیگر، لزوم این قرابت را رد کرده‌اند. بنابراین، نظر واحدی در این رابطه وجود ندارد. آنچه قطعیت دارد، این است که میان برخی آیات و سوره‌های قرآن، ارتباط وجود دارد و توجه به مبانی علم مناسبت، معنایی را که برقرارکننده این پیوند است، سهولت می‌بخشد.

تدبر در هماهنگی و تناسب سوره‌های جزء سی (از ناس تا نیا) بیانگر این مهم است که هر سوره با سوره قبل و بعد خود، نقش تعیین‌کننده‌ای در فهم و دریافت پیام مستتر در این سوره‌ها دارد و هم‌آوایی عبارات آغازین و پایانی آیات و سوره‌ها باعث ایجاد ارتباطی دوسویه میان معلم و متعلم می‌شود و گستره شناخت و بینش عبادی قرآن‌پژوهان را فراخ‌تر می‌سازد. قرآن مدنی به پیاده کردن این عقیده و جهان‌بینی در بُعد زندگی اجتماعی مسلمانان می‌پردازد و وظایف و تکالیف ایشان را در مقام تشریح و دین‌داری بیان می‌کند. از این‌رو، سخنان مهم و معرفت‌افزایی در آن بازگو شده که در ایجاد تحولات بنیادی در مخاطبان، سودمند است. مضمون اصلی که در این سوره‌ها نمود دارد، پرورش ایمان به خدا، وحی و باور به روز قیامت است و شناخت خداوند را به گونه‌ای مؤثر و دائمی با ادبیاتی برخاسته از ارزش‌ها و معیارهای اصیل الهی رقم می‌زند و جهان‌بینی مبتنی بر اعتقاد به دین و رابطه آن با آفریدگار هستی را برای همیشه تثبیت می‌کند و در این مسیر، رشد و هدایت آدمی را ترقی و تعالی می‌بخشد. سوره‌هایی که در این جزء جای گرفته‌اند، به قدری در فرآیند معرفت‌شناختی افراد تأثیرگذار هستند که در احادیث متعددی به خواندن این سوره‌ها و تعقل در آن اشاره و تأکید شده است. محتوای کلی سوره‌ها به دنیا و آخرت مردم پرداخته و بسیاری از دغدغه‌های آدمی را برای تأمین نیازهای زیستی و معنوی پاسخ داده است. جالب آنکه در برخی موارد، میان این دو وجه از نیازهای انسانی پیوندی برقرار شده که امکان پی بردن به آن از طریق به‌کارگیری مبانی علم مناسبت، امکان‌پذیر است.

هدف اصلی مقاله حاضر که با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی و استناد به منابع کتابخانه‌ای تدوین شده است، بررسی سوره‌ها و آیات برگزیده جزء سی قرآن (ناس، فلق، توحید، تبت، نصر، مسد، کافرون،

کوثر، ماعون و قریش) با عنایت به مبانی نظری علم تناسب است تا از این طریق، به پرسش‌های ذیل پاسخ داده شود:

- کاربردی مبانی علم تناسب در شناسایی معانی نهفته در آیات جزء سی‌ام قرآن چه تأثیری دارد؟
- مهم‌ترین مؤلفه‌های تناسب و ارتباط بین آیات و سوره در این جزء از قرآن کدام است؟

پیشینه تحقیق

با توجه به آراء متناقضی که درباره وجود تناسب میان آیه‌ها و سوره‌ها وجود دارد، پژوهش‌های گوناگونی در رد یا تأیید یکی از نظرات صورت گرفته است که بازه زمانی آن به دوران متأخر و معاصر مربوط می‌شود. در این بین، تاجری‌نسب (۱۳۸۶) در مقاله‌ای، نظریه سیوطی درباره تناسب سوره‌ها را بررسی کرده است. به نظر می‌رسد از دید سیوطی، تناسب بین سوره‌ها محقق و امری عقلانی است و از موارد اعجاز قرآن شمرده می‌شود. خدایاری و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله خود، با پرداختن به زیبایی‌شناسی تناسب معنایی سوره آل‌عمران، به این نتیجه رسیده‌اند که هرچند آیات این سوره با فاصله زمانی و برحسب وقایع مختلفی نازل شده‌اند، اما بر اساس سازوکارهای بلاغی و زبانی و جلوه‌های زیبایشناسی سخن همچون اجمال و تفصیل، تضاد و تقابل، نظیره‌سازی و ... در کنار هم قرار گرفته و به هم پیوند خورده‌اند. زاهدی‌فر (۱۳۹۶) در مقاله خود، تناسب معنایی آیات ۱۹-۱۶ سوره قیامت را کاویده است. از دید نویسنده، تناسب آیات مذکور با دیگر آیات سوره، توجه مفسران را به خود جلب کرده است و برخی آن را جمله معترضه دانسته‌اند و در سبک و سیاق گفتاری، توجیه نموده‌اند، اما برخی دیگر، تناسب تضاد یا تناسب وجود کلمه «عجل» در این آیات و آیات پس از آن را مطرح نموده‌اند، در حالی که صحیح‌تر آن است که مضمون و ساختار سوره قیامت بر پایه واژه کانونی «جمع» بررسی شود. واژه «جمع» با مشتقات لفظی و معنوی خود، کل سوره را تحت پوشش قرار داده است. فلاح و شفیعی‌پور (۱۳۹۶) در مقاله خود، تناسب آوایی - محتوایی برخی آیات سوره واقعه را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که قرآن کریم به سبک ریتمیک سرشار از موسیقی متناسب با معانی ممتاز است، بی‌آنکه ریتم بر معنا و یا معنا بر ریتم غلبه یابد. کدخدایی (۱۳۹۷) در پایان‌نامه خود، تناسب آیات در سوره مائده را کاویده است. احمدپناه و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله خود، شرحی از تناسب تصویری جلوه‌های زیبایی‌شناسی قرآن ارائه داده و به این نتیجه رسیده‌اند که با عنایت به زبان عربی قرآن و ظرفیت‌های تصویری ویژه این زبان، کتاب الهی دارای نموده‌های تصویری برجسته‌ای شده است. همچنین، مشخص گردید که بیان مطالب تربیتی در قالب زبان تصویر و بر پایه منطق وجدانی از مهم‌ترین شیوه‌های بیانی قرآن کریم محسوب می‌شود.

در تمامی این پژوهش‌ها اشاره‌ای به تناسب سوره‌ها در جزء سی‌ام قرآن نشده است که این خلأ پژوهشی بر ابعاد نوآورانه مقاله حاضر می‌افزاید و آن را متمایز می‌کند. آنچه در این مقاله به صورت اختصاصی به آن پرداخته می‌شود و در تحقیقات دیگر مسبوق به سابقه نیست، بررسی تناسب میان سوره‌های قرآن است. هدف آن است که نشان داده شود دلیل این تناسب ویژه‌ای که در این سوره‌ها

نمود دارد، اهمیت معرفت‌شناختی و بینش‌افزای آن است. مجموعه‌ای از اتصالات لفظی و معنایی به کار گرفته شده‌اند تا درس‌های اخلاقی و دینی متعددی با مخاطبان عام و خاص به اشتراک گذاشته شود. به این موضوع در پژوهش‌های دیگر اشاره‌ای نشده است. در نتیجه، مقاله حاضر تلاشی برای پرداختن به این خلأ پژوهشی است تا ابعاد جدیدی از اعجاز قرآن کریم آشکار شود.

مفاهیم تخصصی تحقیق

تناسب در لغت و اصطلاح

تناسب در لغت از ماده «نَسَب» به معنای ترابط، یعنی وجود ارتباط دوطرفه میان دو چیز است و نزدیک بودن و تفاهم بین دو شیء و پیوند و اتصال دو چیز با یکدیگر را شامل می‌شود (ابن فارس، ۱۳۶۶ق، ج ۵: ۲۲۳). در اصطلاح قرآنی، به پیوند میان بخش‌هایی از یک یا چند آیه با یکدیگر و نیز، ارتباط سوره‌ای با سوره‌های دیگر تناسب گفته می‌شود. در مجموع، علم مناسب به کشف پیوند میان بخش‌هایی از قرآن می‌پردازد که در ظاهر، نامرتب و گسسته به نظر می‌رسند (مسلم، ۲۰۰۵م: ۵۸؛ القطن، ۲۰۰۰م: ۹۷). از نگاه مفسرین، مناسب علمی است که از طریق آن به چگونگی ترتیب اجزای قرآن پی می‌بریم و به انسجام میان سوره‌ها، یا اجزای یک سوره واحد دست می‌یابیم (زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۱۳۱). تناسب در علوم قرآنی به معنای هم‌شکلی و هم‌بستگی میان آیات، و پیوند معنایی آیه‌ای با آیه دیگر است که گاه به صورت عام و خاص، گاه پیوند عقلی، حسی و خیالی یا نوعی از علاقه و تلازم ذهنی مثل سبب و مسبب، علت و معلول و یا حتی دو مخالف و ضدی است که پیوستگی موضوعی را نشان می‌دهد (سیوطی، ۱۳۶۳ق، ج ۳: ۳۷۱).

۱-۲-۲. پیشینه علم تناسب سوره‌ها

پرداختن به مقوله تناسب میان آیات و سوره‌ها از همان ابتدا مورد نظر نبوده و نخستین کسی به پیوند و اتصال آیات به ظاهر غیرمرتبط پرداخته و مناسبیت میان سوره‌های قرآن را به صورت جدی کاویده، ابوبکر نیشابوری (م ۳۲۴ق) است. او در مجالس درس خود که در بغداد برگزار می‌کرد، به این بحث توجه نشان می‌داد و اهمیت پرداختن به این وجه اعجاز‌آمیز از قرآن را به عالمان بغداد گوشزد کرده و به دلیل عدم توجه کافی، آنان را مورد سرزنش قرار می‌داد. سنتی که نیشابوری آغاز کرد، بعدها از سوی دیگران ادامه پیدا کرد و مفسران متعددی به وجوه جدیدی از این مبحث اشاره کرده‌اند. در این بین می‌توان به شخصیت‌هایی چون: ثعلبی (م ۴۲۷ق) در «الکشف و البیان عن تفسیر القرآن»؛ ن؛ طبرسی (م ۵۴۸م) در «مجمع البیان»؛ فخر رازی (م ۵۰۶ق) در «مفاتیح‌الغیب»؛ احمد بن زبیر (م ۷۰۸ق) در «البرهان فی مناسبه ترتیب سور القرآن»؛ ابوحنیفان (م ۷۴۵ق) در «البحرالمحیط»؛ بقاعی (م ۸۸۵ق) در «نظم الدرر فی تناسب‌الآیات والسور» و عمادی (م ۹۸۲ق) در «ارشادالعقل السلیم الی مزایا الکتاب الکریم» اشاره کرد. در این زمینه، رساله‌های قابل‌تأملی نوشته شد و تناسب به عنوان یکی از شاخه‌های عوم قرآنی به جهان اسلام راه پیدا کرد. این سنت قرآن‌پژوهی در دوران معاصر نیز، از سوی گروه دیگری از علما ادامه تدام یافته و بخش کانونی پژوهش‌های آنان قرار گرفته است که در این میان

می‌توان به آلوسی، سید قطب، علامه طباطبایی، حجازی، شلتوت، مراغی، زحیلی، و حوی اشاره کرد (شحانه، ۱۳۷۴ش، مقدمه: ۲۷). با وجود همه توجهاتی که به علم تناسب در قرآن شده است، بسیاری از مفسران در آثار تالیفی خود به این مبحث نپرداخته‌اند و ذکر دلایل گوناگون را برای اثبات تناسب میان آیات و سوره‌ها نادرست دانسته‌اند.

در مجموع، سه رویکرد کلی در ارتباط با مبحث تناسب آیات وجود دارد که عبارت است از: ۱. وجود تناسب در تمام آیات. این دیدگاه تصریح دارد که قرآن بر اساس لوح محفوظ نازل شده و تمام آیات آن از نظر ترتیب، توفیقی هستند و نظم و پیوند آیات، شگفت‌انگیز و دارای اعجاز است. برخی از مفسران متأخر، این دیدگاه را پذیرفته‌اند (بقاعی، ۱۴۲۷ق، ج ۱: ۵). ۲. تناسب درون‌گروهی آیات و عدم تناسب برون‌گروهی آیات. این رویکرد تنها تناسب آیاتی را که در یک زمان نازل شده‌اند، می‌پذیرد. (شوکانی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۷۲) باورمندان این دیدگاه، به دو گروه تقسیم می‌شوند: الف) گروهی تناسب برون‌گروهی آیات را قبول ندارند. ب) گروهی تناسب برون‌گروهی بخشی از آیات را می‌پذیرند. ۳. عدم تناسب درون‌گروهی آیات. برخی از مستشرقان ادعا می‌کنند که آیات قرآن پراکنده‌اند و تناسب لازم را ندارند (خرمشاهی، ۱۳۶۲ش: ۱۲). در نتیجه این رویکرد، بحث پیرامون تناسب، جایگاهی در پژوهش‌های قرآنی ندارد.

۲. بررسی سوره‌های جزء سی‌ام قرآن کریم (عم جزء)؛ با رویکرد به مبانی علم مناسبت

سوره‌های ناس تا نبأ مملو از درس‌های شناختی هستند. خداوند با بیانی اعجاز‌آمیز، مطالبی را بیان کرده است که تضمین‌کننده سعادت دنیوی و اخروی نوع بشر است. پیوستگی و تناسبی که در سطوح لفظی و معنایی آیات وجود دارد، زمینه‌ای را برای بازنمایی مهم‌ترین موضوعات انسان‌ساز فراهم می‌کند. گاهی مصداق‌های این تناسب، فراتر از یک سطح مشخص و در واقع، بیناسطوحی است. به این معنی که لفظ و معنا در سوره‌های یادشده، هماهنگی و انسجامی را به وجود می‌آورد که در تشریح یک مفهوم تأثیراتی مطلوب ایجاد می‌کند. این فرضیه در ارتباط با سوره‌های زوج یا مجاور یک سوره بهتر دیده می‌شود.

۱-۲. سوره‌های «ناس و فلق»

در سوره فلق، استعاذه به ذکر یکی از اوصاف الهی یعنی «رب‌الفلق» محدود شده و به سه نوع آفت معرفتی یعنی غاسق، نفاثات و حسد استعاذه شده است. این در حالی است که در سوره ناس به سه صفت رب، ملک و اله اشاره گردیده و موضوع استعاذه در ارتباط با یک مقوله ضدشناختی یعنی وسواس مطرح و تأکید شده است (فخررازی، ۱۴۲۰ق، ج ۳۲: ۳۷۸). بنابراین، گستره استعاذه‌ها در سوره فلق بیشتر است. کلمه «قُلْ» که در دو سوره بعد نیز، تکرار می‌شود، حاکی از اطاعت مطلق است. این عبارت به ظاهر ساده قبل از «أعوذ» می‌آید تا تأثیر تعویذ را عملی گرداند و به این ترتیب، ناس را که در ورطه وسوسه‌های خناس گرفتار شده‌اند، از طریق تکیه بر ربوبیت الهی در آغوش «رَبِّ النَّاسِ»، سپس «مَلِكِ

النَّاسِ» و در نهایت، «إِلَهُ النَّاسِ» به سکون هویتی و شخصیتی برساند. درباره اثرگذاری این استعاذه باید گفت که تکرار هر روزه آن به واسطه قرائت سوره مذکور، قلب انسان را مزکی و محلی می‌گرداند و او را در برابر آسیب‌های ناشی از عناصر درونی و بیرونی محفوظ نگاه می‌دارد. آدمی با خوانش این سوره و پی بردن به مفهوم این استعاذه، با رد و طرد شرارت‌های درونی خود، به مرحله شناخت حقیقی یعنی ارتباط‌گیری با رب و مالک خود وارد می‌شود. کاربست فعل امر «قُلْ» در سوره فلق و قطعیتی که در آن وجود دارد، یادآور این نکته مهم است که آدمی برای تجربه رستگاری حقیقی، باید بدون در نظر داشتن مصداق‌های گمراه‌کننده، به «رَبِّ الْفَلَقِ» استعاذه ببرد و خود را از شر «غاسِقِ»ها برهاند و با حضور در مسیر درست زندگی، از شر دشمنان پیوندهای انسانی یعنی «الْغَفَّاتِ فِي الْعُقَدِ» نجات پیدا کند و در امان بماند. نگاهی به کیفیت استعاذه در این دو سوره نشان می‌دهد که این مفهوم در سوره ناس، همه شرارت‌های درونی را دربر می‌گیرد، ولی در سوره فلق پناه بردن به خداوند در مواردی توصیه شده که آدمی با شرور بیرونی مبارزه می‌کند. بنابراین، تقدم سوره ناس بر فلق مبین این اصل اخلاقی است که ایمن شدن در برابر شرور بیرونی پس از رسیدن به خودسازی و استعاذه به خداوند محقق می‌شود.

۲-۲. سوره‌های «توحید و فلق»

خداوند در سوره توحید، پس از تبیین چهارچوب‌های اصل اعتقادی یکتاپرستی، استعاذه و کیفیت آن را شرح داده است. از دید طبرسی، پس از آنکه خداوند توحید را در سوره اخلاص خلاصه نمود، به استعاذه در دو سوره فلق و ناس پرداخت (طبرسی، ۱۳۷۲ ش، ج ۱۰: ۸۶۹). غماری در جواهرالبیان در ادامه تبیین واژه «صمد»، به وجوب استعاذه به الله از شرور خلقش می‌پردازد و از علت تخصیص استعاذه از وسواس خناس یاد می‌کند (غماری، ۱۴۱۰ق: ۱۶۱). در آیه «قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ»، تکرار فعل امر «قُلْ»، مخاطب را متوجه ویژگی احدیت و صمدیت خداوند می‌کند. این قطعیت، هرگونه تردیدی را در شنونده آیات از بین می‌برد و به او اطمینان قلبی می‌بخشد. در سوره توحید، ابتدا این مفهوم تبیین می‌شود که انسان‌ها تنها باید به خداوند توجه کنند و او را بپرستند. سپس، پناه بردن به او در زمان بروز بحران‌های درونی و بیرونی توصیه می‌شود. به تعبیر دیگر، خداوند در سوره پیشین، یکتایی خود را به همگان یادآور می‌شود و در سوره پسین، بندگان را به سوی خویش فرامی‌خواند. این انسجام معنایی با کاربست مجموعه‌ای از خوشه‌های واژگانی مرتبط، القا و تشریح شده است.

۲-۳. سوره‌های «تبت و توحید»

پس از آنکه خداوند در سوره مسد، دشمنان اهل توحید را مذمت می‌کند، در سوره صمد به بیان احدیت و یگانگی خود می‌پردازد (طبرسی، ۱۳۷۲ ش، ج ۱۰: ۸۵۹). خداوند بعد از دلیل کردن سردسته گمراهان و مجسمه شرک یعنی ابولهب، رسول خود را به اعلان توحید خالص امر می‌فرماید (نهایندی، ۱۳۸۶ق، ج ۶: ۶۱۳). بنابراین، ابتدا حقانیت و یگانگی حق تعالی بازگو می‌شود و در ادامه، سرنوشت

کسانی که در مسیر گمراهی گام برمی‌دارند و خویشان را ورای قدرت خداوند می‌شمارند، برجسته می‌گردد تا در نهایت، این مفهوم محوری بازنمایی شود که نجات و رهایی نوع بشر در دست یازیدن به حق تعالی و پناه آوردن به اوست. ابولهب به عنوان یکی از نمادهای ثروت و دارایی در قرآن، به واسطه ابتلا به شرهای درونی و بیرونی، از نوای «قُلْ» سرپیچی می‌کند و با نادیده گرفتن آن، به فرجامی شوم دچار می‌شود و به نماد شرک و کفر بدل می‌گردد و با لقب ابولهب (پدر آتش) از او یاد می‌شود. این استحاله هویتی به این دلیل شکل می‌گیرد که این فرد در مسیر موازی توحید گام برمی‌دارد و با اعلام بی‌نیازی به خداوند، دچار عذابی الیم می‌شود. بنابراین، با نظرداشت قوافل سه سوره قبل، این جمع‌بندی حاصل می‌شود که در صورت تحقق نیافتن استعاده، رسیدن به توحید میسر نمی‌شود. چنان‌که، ابولهب به واسطه سرکشی از توحید، به گمراهی گراییده و شرور ناس و خناس و ماخلق نام گرفت و در شراره‌های آتش «ذَاتَ لَهَبٍ» ماندگار شده است. طبق نص صریح قرآن، یاری‌گران این ابولهب‌ها، ام جمیل‌های «حَمَالَةَ الْحَطَبِ» هستند. همه این واژگان مبین این مطلب هستند که میان خودپرستی و خداآوری فاصله‌ای عمیق وجود دارد.

۲-۴. سوره‌های «نصر و مسد»

مسد به عنوان سوره‌ای مکی، بعد از سوره فتح نازل شده است و نشان می‌دهد که ثواب اطاعت امر الهی، «استعلا و چیرگی در دنیا و ثواب بسیار در آخرت [است]! و اما عاقبت عصیانگری از اوامر الهی، خسارت در دنیا و عقاب و کیفر در آخرت است» (مراغی، ۱۳۶۵ق، ج ۳: ۲۶۰). از سوره مسد به عنوان مقدمه سوره نصر یاد می‌شود. بررسی سیر تاریخ بشری نشان می‌دهد که دشمنان دین به واسطه نصرت الهی و خیزش‌های مردمی به «تباب» و هلاکت رسیده‌اند و در مرحله بعدی، فتح الهی حاصل شده است. آنچه به این وضعیت تداوم می‌بخشد و جایگاه مؤمنان را استحکام می‌بخشد، توسل به تسبیح و استغفار است. در این سوره به وقایعی چون: هلاکت فرعون و نصرت موسی (ع)، تباب نمود و فتح و پیروزی ابراهیم (ع) اشاره شده است. بنابراین، در این سوره‌ها، ضمن اشاره به رویدادی تاریخی - دینی، راهکارهای رسیدن به پیروزی راستین و معنوی، در قالب تمثیل یا به صورت صریح بازگو شده است.

۲-۵. سوره‌های «کافرون و نصر»

طبرسی معتقد است خداوند سبحان سوره کافرون را به ذکر دین، پایان داده و سوره نصر را به ظهور دین آغاز نموده است (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۰: ۸۴۴). امام فخر رازی خطاب به پیامبر اسلام می‌گوید: بعد از اینکه خداوند تو را در سوره قبل (کافرون) به مجاهدت در برابر همه کفار و تبری از ایشان و باطل خواندن دین آن‌ها فراخواند، در سوره نصر تو را با نصرت و فتح و تکثیر پیروانت، پاداش عطا فرمود. (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۳۲: ۳۲۳). درباره تناسب میان دو سوره کافرون و نصر باید گفت که تکرار «قُلْ» در سوره کافرون، تأکید و تشریحی بر «قُلْ»‌های معوذات است، یعنی آن هنگام که انسان از شر درون خود و همه خلایق به الله استعاده می‌نماید، هرگز به ضعف و مصالحه در برابر کفار دچار

نخواهد شد و حق تعالی، نصرت وی را با تباب دشمنان دین، محقق می‌کند و فتح و پیروزی حاصل می‌شود. ضامن بقای این پیروزی، تسلیم نشدن در برابر کفار و خواسته‌های ایشان است که با اعلان محکم و قاطع «لَا أُعْبِدُ مَا تَعْبُدُونَ» تجلی می‌یابد. تصریح به «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِيَ دِينٌ»، تسامح در برابر باورهای آن‌ها و استقامت در توحید را جلوه‌گر می‌سازد که نه در رویارویی و مبارزه مستقیم با دشمن، بلکه در قاطعیت در توحید و خداباوری به کمال می‌رسد. بنابراین، سوره توحید، حاصل عقیدتی معوذات و سوره کافرون، برآیند دریافت عملی آن به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، خداوند ابتدا در سوره ماقبل، مفهومی را تبیین می‌کند و ابعاد نظری آن را شرح می‌دهد و در سوره پسین، نمودها و مصداق‌های عینی و عملی آن را تبیین می‌کند تا بر گستره درک مخاطبان بیفزاید.

۲-۶. سوره‌های «کوثر و کافرون»

از دید فخر رازی، همان‌هایی که در سوره کوثر، پیامبر را به این بهانه که ابتر است، عیب‌جویی نمودند، لذا خداوند رسولش را امر می‌کند که دشمنانش را با سنگین‌ترین اوصاف یعنی «کافرون» مورد خطاب قرار دهد تا اعلام نماید که هرگز الفت و آشتی میان آن‌ها اتفاق نخواهد افتاد که واژه کافرون از آن نوع خطاب‌هایی است که از اسلوب حکمت و موعظه حسنه به دور است (همان، ج ۳: ۳۲۴). کسانی که به چنین خطایی دچار شده بودند، به خواست خداوند از تداوم نسل محروم شدند و در عوض، شجره طیبه پیامبر اسلام تا همیشه ادامه پیدا کرده است. بنابراین، نتیجه عینی رفتارشناسی کفار در سوره کوثر نشان داده شده و تقابلی میان سرنوشت دو گروه مؤمنان و کافران ایجاد گردیده است تا در نهایت، نصرت و پیروزی حق بر باطل اثبات شود. این فتح و پیروزی زمانی حاصل می‌شود که تباب و هلاکت دشمنان «تَبَّتْ يَدَا» اتفاق افتاده باشد و تسبیح و استغفار، نفس تعویذیافته انسان را با عنایت به آیه «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِيَ دِينٌ» به استقامت در برابر کفار سوق داده باشد و سزاوار دریافت بهترین پاداش‌ها یعنی کوثر از سوی پروردگار «رَبِّكَ» گردد. کوثری که والاترین عطای الهی و دلیل منتفی بودن همیشگی ابتر بودن است.

۲-۷. سوره‌های «ماعون و کوثر»

سیوطی به نقل از امام فخر رازی آورده است که سوره کوثر مقابله با ماعون است. خداوند در سوره ماعون، منافقین را به چهار دلیل (بخل، ترک نماز، ریای در آن، ترک زکات) نکوهش کرده و در سوره کوثر، در مقابل بخل، «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ» و در برابر ترک صلوات، «فُصِّلَ» و در برابر ریا، «لِرَبِّكَ» و در مقابله با ترک زکات، «أُنْحَرُ» را آورده که این مناسبت عجیب، موجب عبرت است. (سیوطی، ۱۴۰۶: ۱۴۷). بنابراین، می‌توان سوره ماعون را استدلالی برای سوره کوثر دانست. به طوری که مخاطب با استقراء از جزء به کل، مفاهیم مطرح‌شده را درمی‌یابد و به درک درستی از موضوعات عمیق معرفتی و اعتقادی می‌رسد. در تحلیل آراء فخر رازی باید گفت در صورتی که به شکرانه اعطای کوثر، دستور «فُصِّلَ» اتفاق نیفتد، همه مواهبی که در پرتو اعطای کوثر به دست می‌آید، از دست می‌رود. به عبارت

دیگر، کوثر به «وَأَنْحَر» بدل شده و زمینه‌ساز تسلط حضور مکذبین دین بر دین‌داران می‌گردد. قرآن، نخستین پیامد تحقق این وضعیت را بی‌اعتنایی به ایتم «يَدْعُ الْيَتِيمَ»، عدم حض بر اطعام مساکین و حبس خیرات «وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ» برمی‌شمرد. در این شرایط، برپایی آداب اسلامی از جمله نماز، دروغین بوده و موجب جلب «ویل» الهی می‌شود.

۲-۸. سوره‌های «قریش و ماعون»

مراغی در تناسب این دو سوره سه وجه را بیان می‌کند: ۱. خداوند در سوره قریش می‌فرماید: «أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ» و در سوره ماعون کسی را که ترغیب بر اطعام مسکین نمی‌کند، مورد نکوهش قرار می‌دهد. ۲. در سوره قریش می‌فرماید: «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ» و اینجا سهوکننده در امر نماز را مذمت می‌نماید. ۳. در آنجا نعمت‌هایش را بر قریش برمی‌شمرد، اما آنان با وجود همه این نعمت‌ها بعثت رسول خدا و روز جزا را منکر می‌شوند و در سوره ماعون، ایشان را تهدید کرده و از عذاب الهی می‌ترساند (مراغی، ۱۳۶۵ق، ج ۳۰: ۲۴۷). مقایسه دو سوره قریش و ماعون به درک مضمون مشترک اطعام منجر می‌شود. در سوره قریش با بیانی دستوری، مخاطبان را به حمایت از گرسنگان فرامی‌خواند و در سوره ماعون، کسانی را که از این فرمان سرپیچی می‌کنند، مورد عتاب قرار می‌دهد و نسبت به دچار شدن آنان به عذاب الیم برحذر می‌دارد. به عبارت دیگر، کلام خداوند درباره اطعام گرسنگان از حالت ایجابی به بیان سلبی می‌رسد تا از این طریق، بر همیت موضوع تأکید شود. در سوره ماعون، مکذبین به دین، قریشیانی هستند که یا به ناچار و در قالب مصلحت‌اندیشی اسلام آورده‌اند و یا به واسطه منفعت‌طلبی و کسب قدرت، به دین چنگ زده و در مقام قدرت جای گرفته‌اند، اما در عمل، «يَدْعُ الْيَتِيمَ وَ لَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ» هستند. در سوره قریش، خداوند با عبارات «أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» به نکوهش ایشان می‌پردازد که چرا قلب‌هایشان به الفت و مهربانی انس نمی‌گیرد و با عبادت خداوند «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ» آرامش نمی‌یابد تا در برابر نعمت طعام و امنیت الهی، به اکرام و اطعام یتیم و مسکین پردازند و عبادت و نماز را خالصانه بجا آورند. کلیت دو سوره بر این اصل اخلاقی و اعتقادی تأکید دارد که انسان‌ها به واسطه اجتماعی بودن، باید در حمایت از هم‌نوعان خود دغدغه‌مند و پویا باشند و با خودمحوری، دیگران را از نعمت‌هایی که خداوند در اختیارشان قرار داده است، محروم نکنند.

نتیجه‌گیری

هماهنگی و انسجام سوره‌ها، تناسب و هم‌آوایی آیات آن، یکی از شاخص‌های مهم قرآن است که ذهن مخاطب را به درک بهتر مفاهیم آن سوق می‌دهد. از این‌رو، بدون در نظر گرفتن این ارتباط و تناسب پیدا و پنهان، دریافت معارف عمیق الهی در قرآن کریم ممکن نیست و یا دست‌کم، ناقص خواهد بود. با عنایت به نظریه تناسب و هم‌آوایی سوره‌های قرآن، جزء سی‌ام (عم جزء) این اثر آسمانی، یک سوره یکپارچه است که موضوع محوری در آن، تذکر به انسان‌ها در برخورد با وسوسه‌های نفسانی و دوری‌گزیدن از شرارت‌های جمیع مخلوقات

است. راهکارهای متنوعی در تحقق این هدف بازگو شده است که توسل به خدا و استعاذه به او از آن جمله است. به آن اعتبار، در غالب سوره‌های جزء سی‌ام، یک خط سیر فکری مشخص دنبال می‌شود و آن، استعاذه به خداوند است که با موضوع توحید گره خورده و این دو مفهوم بنیادی اعتقادی، در راستای هم تعریف شده‌اند. در این سوره، به واسطه شرح رویدادها و قصص متنوع - که به عنوان روساخت شناخته می‌شوند- از مسائل مهم اعتقادی و ژرف سخن به میان آمده و به صورت صریح و غیرمستقیم، نکته‌هایی انسان‌ساز و معرفت‌افزا تبیین شده است. به عبارت دیگر، توحید و استعاذه به خداوند، دو اصل مهمی هستند که با نظرداشت مبانی علم تناسب و اتصال، در این سوره‌ها و آیات قابل درک هستند. نوع تناسبی که در این جزء نمودار شده، به این صورت است که در سوره‌های پیشین، یک مفهوم اصلی یعنی توحید بازنمایی می‌شود و سپس، جزئیات مربوط به آن در آیه‌ها و سوره‌های پسین تبیین می‌گردد. برای تحقق این هدف، از خوشه‌های واژگانی و معنایی مرتبط استفاده شده است.

جدول ۱. وجوه تناسب معنایی در سوره‌های برگزیده جزء سی‌ام قرآن

نام سوره‌ها	وجوه تناسب معنایی
ناس و فلق	تبیین مفهوم استعاذه
توحید و فلق	تبیین مفاهیم توحید و استعاذه
تبت و توحید	تبیین مفاهیم توحید و تحقق آن به واسطه استعاذه به الله متعال
نصر و مسد	تبیین مفهوم رسیدن به فتح و نصر در سایه توکل به خداوند
کافرون و نصر	ختم سوره کافرون به ذکر دین و آغاز سوره نصر به ظهور دین - رسیدن به قله‌های نصر و پیروزی به واسطه مقاومت در برابر کافران - سوره توحید، حاصل عقیدتی معذات است و سوره کافرون، برآیند دریافت عملی آن
کوثر و کافرون	مرزبندی میان کافران و پیامبر اسلام - انعکاس نتیجه رفتار کفار در سوره کوثر به صورت عینی
ماعون و کوثر	سوره کوثر و مقابله با ماعون و منافقان - جنبه استدلالی بودن سوره ماعون برای سوره کوثر
قریش و ماعون	درک مضمون مشترک اطعام نیازمندان

کتابنامه

قرآن کریم

ابن فارس، احمد، ۱۳۶۶ق، **مقاییس اللغه**، تحقیق هارون عبدالسلام، قم: مکتب اعلام الاسلامی.

بقاعی، ابراهیم، ۱۴۲۷ق، **نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور**، بیروت: دارالکتب العلمیه.

خرم‌شاهی، بهاء‌الدین، ۱۳۶۲ش، **ذهن و زبان حافظ**، تهران: نشر نو.

شحانه، عبدالله محمود، ۱۳۷۴ش، **اهداف کل سوره و مقاصدها فی القرآن الکریم**، ترجمه محمدباقر حجتی، قم:

دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، ۱۴۱۰ق، **البرهان فی علوم القرآن**، قاهره: داراحیاء الکتب العربیه.
- سیوطی، جلال‌الدین، ۱۳۶۳ق، **الاتقان فی علوم القرآن**، به کوشش مصطفی دیب‌البغاء، دمشق - بیروت: دار ابن کثیر.
- _____، ۱۴۰۶ق، **تناسق الدرر فی تناسب السور**، دمشق: عالم التراث.
- شوکانی، محمد، ۱۴۱۴ق، **فتح القدير**، دمشق: دار ابن کثیر.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، ۱۳۷۲ش، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، به تصحیح یزدی طباطبائی و هاشم رسولی، تهران: ناصرخسرو.
- غماری، محمد صدیق، ۱۴۱۰ق، **جواهرالبیان فی تناسب سورالقرآن**، قاهره: مکتبه القاهره.
- فخر رازی، محمد بن عمر، ۱۴۲۰ق، **مفاتیح الغیب**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- کدخدایی، زهره، ۱۳۹۷ش، **بررسی تناسب آیات در سوره مائده**، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد دانشگاه جامعه‌الزهراء (حوزه علمیه خواران قم)، استاد راهنما: حمیدرضا مریدیان.
- مراغی، احمد مصطفی، ۱۳۶۵ق، **تفسیر المراغی**، بیروت: دارالفکر.
- نهادندی، محمد، ۱۳۸۶ق، **نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن**، قم: مؤسسه البعثه.
- القطان، مناع بن خلیل، ۲۰۰۰م، **مباحث فی علوم القرآن**، الطبعة الثالثة، الرياض: مکتبه المعارف للنشر والتوزیع.
- مسلم، مصطفی، ۲۰۰۵م، **مباحث فی التفسیر الموضوعی**، الطبعة الرابعة، بیروت: مکتبه دارالقلم.

ب) مقالات

- احمدپناه، سید مصطفی و چالدره، طاهره و قاسمی، لیلا و فلاحی، کتابون، ۱۳۹۸، «شرح و بررسی تناسب تصویری از جلوه‌های زیبایی‌شناسی قرآن کریم»، فصلنامه مطالعات قرآنی، سال دهم، شماره ۳۹، صص ۲۸۶-۲۷۱.
- تاجری‌نسب، غلامحسین، ۱۳۸۶، «نقد و بررسی نظریه سیوطی در باب تناسب سوره‌ها»، مجله سفینه، دوره ۵، شماره ۱۷، صص ۱۰۳-۷۷.
- خدایاری، نورمحمد، عبداللهی، حسن، سیدی، سید حسین و نوروزی، علی، ۱۳۹۶، «زیبایی‌شناسی تناسب معنایی در سوره آل عمران»، مجله رهیافت‌هایی در علوم قرآن و حدیث، دوره ۴۹، شماره ۹۹، صص ۹۸-۸۱.
- زاهدی‌فر، سیفعلی، ۱۳۹۶، «بررسی تناسب معنایی آیات ۱۹-۱۶ قیامت»، فصلنامه مطالعات تفسیری دانشگاه معارف اسلامی، سال ۸، شماره ۲۹، صص ۱۷۰-۱۶۱.
- فلاح، ابراهیم و شفیع‌پور، سجاد، ۱۳۹۶، «تناسب آوایی - محتوایی (فونوسمانتیک) در آیات قرآن با بررسی مواردی از سوره واقعه»، فصلنامه مطالعات ادبی متون اسلامی، دوره ۲، شماره ۵، صص ۱۵۳-۱۲۹.
- میزارسولی، فرزانه و ایزدی قهرمانی، شهین و علایی رحمانی، فاطمه، ۱۳۹۹، «کشف تناسب اسماء‌الحسنی در غرض سور مفتوحه با او سوگند در جزء سی‌ام قرآن کریم»، فصلنامه مطالعات قرآنی، سال ۱۱، شماره ۴۱، صص ۸۹-۱۰۶.

References

Holy Quran.

Al-Qattan, Mana bin Khalil, 2000 AD, Discussions in the Sciences of the Qur'an, third edition, Riyadh: Al-Maarif School for Publishing and Distribution.

Baqaei, Ibrahim, 2005 AH, Nazm al-Darr in the fit of verses and Surahs, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya.

Fakhr Razi, Muhammad bin Omar, 1998, Mufatih al-Ghaib, Beirut: Dar Ihya al-Trath al-Arabi.

Ghamari, Mohammad Sediq, 1988, Jawaharlal Bayan Fi Tasir Al-Qur'an, Cairo: Al-Cairo School.

Ibn Faris, Ahmad, 1944 A.H., Al-Maqayis al-Lagheh, research by Haroon Abdus Salam, Qom: Maktab Al-Islami.

Kadkhodayi, Zohreh, 2017, Examining the Proportion of Verses in Surah Ma'idah, Master's Thesis of Jamia Al-Zahra University (Sisters of Qom Theological Seminary), Supervisor: Hamidreza Meridian.

Khorranshahi, Bahauddin, 1940, Hafez's Mind and Language, Tehran: Nashre No.

Maraghi, Ahmad Mustafa, 1943, Tafsir al-Maraghi, Beirut: Dar al-Fikr.

Moslem, Mustafa, 2005, Discussions in Al-Tafsir al-Umayi, fourth edition, Beirut: Maktaba Dar al-Qalam.

Nahavandi, Muhammad, 1964, Nafahat al-Rahman fi Tafsir al-Qur'an, Qom: Al-Ba'ath Institute.

Shahaneh, Abdullah Mahmoud, 1995, The goals of all suras and the goals in the Holy Qur'an, translated by Mohammad Baqer Hojjati, Qom: Islamic Culture Publishing House.

Showkani, Muhammad, 1992, Fath al-Qadir, Damascus: Dar Ibn Kathir.

Siyuti, Jalal al-Din, 1939, Al-Itqan fi Ulum al-Qur'an, by the efforts of Mustafa Deib al-Bagha, Damascus-Beirut: Dar Ibn Kathir.

_____, 1984, Al-Darr's Proportion in the Proportion of Al-Sur, Damascus: Alam al-Turath.

Tabarsi, Abu Ali Fazl bin Hassan, 1993, Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an, edited by Yazdi Tabatabai and Hashim Rasouli, Tehran: Naser hosrow.

Zarkashi, Badr al-Din Muhammad bin Abdullah, 1988, al-Barhan fi Ulum al-Qur'an, Cairo: Darahiya al-Kitab al-Arabiya.

b) Articles

AhmadPanah, Seyyed Mustafa and Chaldara, Tahira and Ghasemi, Leila and Fallahi, Katayoun, 2018, "Description and examination of the visual fit of the aesthetic effects of the Holy Quran", *Qur'anic Studies Quarterly*, Vol10, No39, pp. 271-286 .

Fallah, Ebrahim and Shafipour, Sajjad, 2016, "Phenosemantic (Phenosemantic) Proportion in the Qur'anic Verses by Examining Cases from Surah Al-Wakeh", *Quarterly Journal of Literary Studies of Islamic Texts*, Vol 2, No 5, pp. 153-129.

Khodayari, NoorMohammad, Abdullahi, Hassan, Seyyedi, Seyyed Hosein and Nowrozi, Ali, 2016, "Aesthetics of Semantic Proportion in Surah Al-Imran", *Journal of Approaches in Quran and Hadith Sciences*, Vol 49, No 99, pp. 81-98 .

Mizarsoli, Farzaneh and Yazidi Ghahramani, Shaheen and Alaei Rahmani, Fatemeh, 2019, "Discovering the compatibility of Asma al-Hasani's names in the context of the open verse with the oath in the 30th chapter of the Holy Qur'an", *Qur'anic Studies Quarterly*, Vol 11, No 41, pp. 106- 89.

TajeriNasab, Gholamhossein, 2007, "Criticism and review of Suyuti's theory about the appropriateness of surahs", *Safina Magazine*, Vol 5, No 17, pp. 77-103.

Zahedifar, SeifAli, 2016, "Examination of the semantic compatibility of Qayamat verses 19-16", Quarterly Journal of Exegetical Studies of the University of Islamic Studies, Vol 8, No 29, pp. 161-170.

COPYRIGHTS

© 2022 by the authors. Licensee Islamic Azad University Jiroft Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ارجاع: خلخالی زهرا، مرادی زنجانی حسین، صاینی محمدحسین، ادیسی فرهاد، بررسی سوره‌های برگزیده جزء سی‌ام قرآن کریم (عم جزء)؛ بر اساس مبانی علم مناسبت، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۳، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۱، صفحات ۱۸۷-۲۰۰.

